

zaterdag

26.02.2011

20.00 Concertzaal

19.15 Inleiding door
Ignace Bossuyt

STILE ANTICO

Monteverdi & Palestrina

CONCERTGEBOUW BRUGGE

Stile Antico (GB) wordt terecht beschouwd als een van de meest originele koren van het moment. Deze jonge, Britse zangers werken zonder dirigent en maken dus ware kamermuziek, waarbij elk van hen evenveel bijdraagt tot het artistieke resultaat. Vitaliteit, betrokkenheid en een verbeeldingsrijke interactie met de tekst staan daarbij centraal. Het repertoire van Stile Antico reikt van de roemrijke erfenis van de Engelse Tudorcomponisten tot de Vlaamse polyfonie en vroege barokmuziek. Op het label Harmonia Mundi verschenen inmiddels vijf cd's, die de internationale pers stuk voor stuk verbluften. Naast hun drukke concertkalender zetten de musici van Stile Antico zich ook in voor muziekeducatie, onder meer door geregeld masterclasses te begeleiden op de Dartington International Summer School.

Stile Antico:

sopraan

Helen Ashby
Kate Ashby
Rebecca Hickey
Clare Dawson

alt

Emma Ashby
Eleanor Harries
Carris Jones

tenor

Jim Clements
Andrew Griffiths
Benedict Hymas

bas

James Arthur
Will Dawes
Oliver Hunt

—

Giovanni Pierluigi da Palestrina
(1525/6-1594)
Sicut cervus

Gregoriaans
Gaudeamus omnes in domino

Claudio Monteverdi (1567-1643)
Kyrie uit Missa 'In illo tempore'

Giovanni Pierluigi da Palestrina
Osculetur me

Claudio Monteverdi
Gloria uit Missa 'In illo tempore'

Gregoriaans

Audi filia

Giovanni Pierluigi da Palestrina
Assumpta est Maria

— pauze —

Giovanni Pierluigi da Palestrina
Ad te levavi

Giovanni Pierluigi da Palestrina
Exultate Deo

Gregoriaans
Inimicitias ponam

Claudio Monteverdi
Sanctus uit Missa 'In illo tempore'

Giovanni Pierluigi da Palestrina
Super flumina Babylonis

Gregoriaans
Beatam me dicent

Claudio Monteverdi
Agnus Dei uit Missa 'In illo tempore'

In samenwerking met MAFestival

Uw applaus krijgt kleur dankzij de bloemen van Bloemblad.

De pure schoonheid van het gregoriaans en de polyfone 'stile antico'

Toen het christendom vanaf het begin van de 4e eeuw de vrijheid kreeg om naar buiten te treden, werden geleidelijk aan teksten geschreven en melodieën gecomponeerd voor de liturgische diensten. Een proces dat vele eeuwen in beslag nam. Centraal staat de mis of de eucharistie: het gemeenschappelijk herdenken van Jezus' lijden en verrijzenis met de tekenen van brood en wijn. Vanaf het begin kreeg het zingen, als eerbetoon en loflied aan de Schepper, een belangrijke rol toebedeeld. Gedurende vele eeuwen kwam een repertoire van eenstemmige gezangen tot stand. Dit is nu algemeen bekend als het 'gregoriaans', genoemd naar paus Gregorius I, die belangrijke liturgische hervormingen doorvoerde. Deze gezangen varieerden van eenvoudige, liedachtige melodieën die het volk kon meezingen, tot extreem virtuoze stukken voor professionele solisten. Later werden de misteksten steeds meer polyfoon getoonzet, met als hoogtepunt de meerstemmige miscomposities uit de renaissance.

Een polyfone mis bestaat doorgaans uit de vijf delen van het liturgische *ordinarium* (het 'gewone van de mis'), dat elke dag op dezelfde tekst wordt gezongen: *Kyrie*, een smeekbede (het enige Griekse restant van de mis); *Gloria*, een lofzang; *Credo*, de geloofsbelijdenis; *Sanctus* en *Benedictus*, zoals het *Gloria* een loflied; en *Agnus Dei*, zoals het *Kyrie* een smeekbede. Minder frequent kozen de polyfonisten voor het *proprium* (het 'eigene van de mis') de teksten en gezangen die wisselden naargelang het feest. Zoals de *ordinarium*delen waren de *proprium*delen over de hele mis verspreid. Vaak begeleidden zij een handeling, zoals *Introitus* (tijdens de intrede van de priester), *Offertorium* (tijdens de offergang) en *Communio* (tijdens de communie). Tussen de lezingen epistel

en evangelie kregen enkele uitgebreide gezangen een prominente plaats: *Graduale* en *Alleluia* (dat tijdens de vasten werd vervangen door *Tractus*).

In de 16e en 17e eeuw was het gebruikelijk dat in een katholieke eredienst het *ordinarium* polyfoon werd uitgevoerd en het *proprium* eenstemmig in het gregoriaans. Vaak werden nog tussendoor, eventueel ter vervanging van een *proprium*deel, polyfone motetten gezongen. Het motet beleefde in de tweede helft van de 16e eeuw een absoluut hoogtepunt, onder meer in het werk van de Romein Giovanni Pierluigi da Palestrina en van de Zuid-Nederlander Orlandus Lassus. Het motet was een polyfone compositie op een Bijbelse of een andere gebedstekst, vaak op basis van een volledige psalm of van enkele psalmverzen. Omwille van hun rijke poëtische taal en hun diepmenselijke inhoud behoorden de 150 oudtestamentische psalmen tot de populairste gebedsteksten. Ook het Hooglied, de oudtestamentische liefdeszang die vaak symbolisch werd verbonden met Maria, was erg in trek.

Het concertprogramma van *Stile Antico* volgt het stramien van een liturgische misviering. Gregoriaanse *proprium*delen en polyfone zettingen van het *ordinarium* worden afgewisseld en aangevuld met psalm- en hoogliedmotetten. Voor de religieuze polyfonie 'in de strenge stijl' is het werk van Palestrina representatief, want in overeenstemming met de contrareformatorische richtlijnen van het Concilie van Trente. De uitvoering is strikt vocaal, de schrijfwijze beheerst, zonder exuberante tekstuitbeelding of emotionele excessen. De muziek verloopt gelijkmatig en in een rustig vloeiende contrapuntische stijl, zonder opvallende contrasten, eerder

meditatief dan gericht op dramatische expressie. Niet toevallig werd Palestrina in de 17e eeuw (en later) beschouwd als het toonbeeld van de 'stile antico', de 'oude stijl', die schril afstak tegen de vernieuwingen van de barok zoals de monodische 'stile moderno', die uit was op sterke effecten en directe emotionele impact.

Palestrina's psalmmotetten zijn pareltjes van pure muzikale schoonheid. *Sicut cervus* kan gelden als een ideaal model van zijn manier van componeren. Eén na één zetten de vier stemmen imitatief in met een rustig vloeiende melodie op de eerste zin 'sicut cervus desiderat ad fontes aquarum' ('zoals een hert verlangt naar stromend water'). Alle tegengestelde krachten worden perfect in evenwicht gehouden: een stijgende melodische lijn wordt onmiddellijk gecompenseerd door een dalende; ritmische waarden – van lange naar korte noten of omgekeerd – gaan geleidelijk in elkaar over, zonder plotse overgangen; dissonante samenklanken volgen strikte regels en lossen direct op in consonante akkoorden, syllabische declamatie (één toon per lettergreep) wisselt af met melismatische passages (een langere sliert noten op één lettergreep), die ook alweer beheerst zijn en zelden exuberant. De tweede zin 'ita desiderat anima ad te, Deus' ('zo verlangt mijn ziel naar u, o God'), verloopt identiek en sluit bijna ongemerkt bij de eerste frase aan. Dit is de palestriniaanse 'stile antico' ten voeten uit.

Dit alles betekent niet dat Palestrina zich niet bekommert om tekstuitbeelding, maar die blijft bescheiden. Zoals in de opvallend stijgende (positieve) melodische lijn op *Exsultate Deo* ('Juicht God toe') of, in hetzelfde motet, de illustratieve nabootsing van de trompet (tuba) door een

melisme. Ook de opvallend grote sprongen bij de inzet van 'Ad te leavi oculos meos' ('Naar u hef ik mijn ogen op') zijn duidelijk tekstexpressief bedoeld. Opmerkelijk is ook dat Palestrina soms alle stemmen 'en bloc' groepeerde, met als resultaat een optimale tekstverstaanbaarheid, zoals op de woorden 'misereatur nostri' (aan het slot van *Ad te levavi*) en bij de inzet van 'Miserere nostri, Domine'. Vaak werden woorden in verband met de smeking om Gods erbarmen op die manier geaccentueerd.

Claudio Monteverdi, het boegbeeld bij uitstek van de vroegbarok, was evenzeer thuis in de 'stile antico'. Zijn verzameling liturgische muziek uit 1610, die vooral bekend is door de *Mariavespers*, bevat echter ook een mis 'in de oude stijl', de zesstemmige *Missa 'In illo tempore'*, op basis van een motet van de Zuid-Nederlander Nicolaas Gombert. Gombert was actief in de eerste helft van de 16e eeuw en in dienst van keizer Karel V. Zoals toen gebruikelijk was, ontleenden componisten voor een miscompositie thema's aan bestaande polyfone gezangen, in afwisseling met vrij geschreven fragmenten. Met zijn *Missa 'In illo tempore'* bracht Monteverdi meesterlijk hulde aan de oude stijl. De uitgepuurde polyfonie van Palestrina en Monteverdi wordt zinvol omrankeerd door de al even verheven pracht van gregoriaanse gezangen uit het feest van Maria-Hemelvaart.

Ignace Bossuyt

De oorsprong van het gregoriaans

Goed duizend jaar geleden – een meer precieze datum is niet gekend – werden in het westen systemen bedacht om muziek te noteren. Daardoor veranderde muziek van een orale in een geschreven traditie en werd ze naast een auditieve ook een visuele kunst die ruimte in beslag nam. Deze ingrijpende verandering gebeurde in een tijd (8e en 9e eeuw) waarin de muziek die gezongen werd in Rome – het belangrijkste westerse centrum van het vroege christendom – noordwaarts migreerde naar Frankrijk, Duitsland, Zwitserland en Oostenrijk. Dat was een gevolg van de voortschrijdende kerstening van de westerse volkeren na het legendarische bezoek van paus Stefanus II aan de Frankenkoning Pepijn de Korte. Die laatste beloofde de Gallische liturgie op te geven om ze te vervangen door de Romeinse ritus en daardoor de titel van 'Verdediger van de Heilige Petrus' in de wacht te slepen. Zo werd deze muziek gebruikt als een tactisch instrument in een uiterst complexe politieke en militaire machtsstrijd.

Stapsgewijs vormde dit genoteerde repertoire een samenhangend 'corpus' voor liturgisch gebruik. Het bestond uit vocale, eenstemmige muziek op Latijnse teksten, gezongen door solisten of koren in unisono zonder begeleiding. Dat dit corpus het werk zou zijn van één persoon, paus Gregorius I de Grote (ca. 540 – 604), berust op een legende die we te danken hebben aan de Engelse monnik Johannes Diaconus (John the Deacon). Hij schreef omstreeks 875 een biografie van Gregorius I. Diaconus bestempelde Gregorius als musicus en componist, hoewel deze kerkvorst zich nooit met muziek heeft bemoeid. Het repertoire van liturgische teksten en melodieën dat sinds Gregorius al ettelijke malen was bewerkt en aangevuld, heeft de tot op vandaag gebruikte naam

'gregoriaans' te danken aan de fantasie van een bekeringsijverige monnik. Begrijpelijk, in een periode gekenmerkt door twisten en politieke instabiliteit na het uiteenvallen van het ooit machtige Karolingische Rijk (dat in 843 door het verdrag van Verdun verdeeld werd onder Lotharius, Karel de Kale en Lodewijk de Duitser). De autoriteit van een vereerde heilige, Gregorius, verleende het 'nieuw-roomse corpus' een soort officieel aureool. Over die heilige zou de historicus Gibbon (1737-1794) ooit schrijven: 'Caesar had zes legioenen nodig om Groot-Brittannië te veroveren, terwijl Gregorius het met slechts veertig monniken klaarspeelde.' (In 596 belastte Gregorius veertig benedictijnermissionarissen o.l.v. Augustinus met de bekering van de Angelsaksen.)

De uitvoering van deze uit Rome geïmporteerde muziek liep niet altijd van een leien dakje, zo bewijst dit vermakelijke fragment uit Diaconus' geschrift: '... Onder de Europese volkeren waren het vooral de Germanen en de Galliërs die steeds weer moeite deden om de zoetheid van dit zingen aan te leren. Zij waren echter beslist niet in staat dit onbedorven te houden, deels omdat zij op lichtzinnige wijze eigen bedenkzels mengden in de Gregoriaanse melodieën en deels vanwege hun aangeboren woestheid. Want naast hun machtige lichaamsontwikkeling bezitten zij geweldige stemmen en kunnen zij de gehoorde wijzen niet zacht weergeven, daar de heesheid van hun aan drank gewende kelen de uitvoering van tere melodieën doet lijken op hobbelen, struikelend schreeuwen ...'

Johan Huys

De Heilige Gregorius de Grote

Gezongen teksten

Sicut cervus (Psalm 41: 1-3)

Sicut cervus desiderat ad fontes aquarum,
ita desiderat anima mea ad te, Deus.
Sicut anima mea ad Deum fontem vivum.
Quando veniam et apparebo ante faciem Dei?
Fuerunt mihi lacrymae meae panes die ac
nocte, dum dicitur mihi quotidie:
'Ubi est Deus tuus?'

*Zoals een hert verlangt naar stromend water,
zo verlangt mijn ziel naar u, mijn God.
Mijn ziel dorst naar God, de levende bron.
Wanneer mag ik bij God komen en zijn
aanschijn zien? Dag en nacht waren mijn
tranen mijn voedsel, de hele dag hoor ik
zeggen: 'waar is uw God?'*

Gaudeamus omnes in domino (Psalm 33:1)

Gaudeamus omnes in Domino, diem festum
celebrantes sub honore Mariae Virginis de
cuius.
Assumptione gaudent angeli, et collaudant
Filium Dei.
Exsultate justi in Domino, rectos decet
collaudatio.
Gloria Patri et Filio et Spiritui Sancto.
Sicut erat in principio, et nunc et semper et
in saecula saeculorum, amen.

*Laat ons blij zijn in de Heer, terwijl we feest
vieren ter ere van de Maagd Maria.*

*De engelen verheugen zich in haar ten
hemelopneming, de aartsengelen prijzen
de Zoon van God. Rechtvaardigen, jubelt in
de Heer: wie deugdzaam is moet hem prijzen.
Eer aan de Vader, de Zoon en de Heilige
Geest. Zoals het was in het begin, nu en altijd
in de eeuwen der eeuwen, amen.*

Kyrie uit Missa 'In illo tempore'

Kyrie eleison.
Christe eleison. Kyrie eleison.

*Heer ontferm u.
Christus ontferm u. Heer ontferm u.*

Osculetur me (Hooglied 1:2-3)

Osculetur me osculo oris sui, quia meliora sunt
ubera tua vino, fragrantia unguentis optimis.
Oleum effusum nomen tuum, ideo
adolescentulæ dilexerunt te.

*Kus mij met de kussen van je mond, want
je borsten zijn lieflijker dan wijn, je zalven
zijn heerlijk om te ruiken. Je naam is als
uitgestorte olie, daarom hebben de jonge
meisjes je lief.*

Gloria uit Missa 'In illo tempore'

Gloria in excelsis Deo. Et in terra pax
hominibus bonae voluntatis.
Laudamus te. Benedicimus te. Adoramus te.
Glorificamus te. Gratias agimus tibi propter
magnam gloriam tuam.
Domine Deus, Rex caelestis, Deus Pater
omnipotens.
Domine Fili unigenite, Jesu Christe.
Domine Deus, Agnus Dei, Filius Patris.
Qui tollis peccata mundi, miserere nobis.
Qui tollis peccata mundi, suscipe
deprecationem nostrum.
Qui sedes ad dexteram Patris, miserere nobis.

Quoniam tu solus Sanctus. Tu solus Dominus.
Tu solus Altissimus, Jesu Christe.
Cum Sancto Spiritu, in gloria Dei Patris.
Amen.

*Eer aan God in de hoge en vrede op aarde
aan de mensen van goede wil.
Wij loven u. Wij prijzen u. Wij aanbidden u.
Wij verheerlijken u. Wij zeggen u dank omwille
van uw grote heerlijkheid.
Heer God, hemelse koning, God almachtige
vader.
Heer, eniggeboren Zoon, Jezus Christus.
Heer God, Lam Gods, Zoon van de Vader.
Die de zonden van de wereld wegneemt,
ontferm u over ons. Die de zonden van de
wereld wegneemt, aanhoor ons gebed.
Die zit aan de rechterhand van de Vader,
ontferm u over ons.
Want u alleen zijt de heilige. U alleen de Heer.
U alleen de allerhoogste, Jezus Christus.
Met de heilige Geest, tot lof van God de
Vader. Amen.*

Audi Filia (Psalm 45: 10-13)

Audi, filia, et vide, et inclina aurem tuam, et
concupiscent rex pulchritudinem tuam. Tota
decora ingreditur filia regis, texturae aureae
sunt amictus ejus.

*Hoor, dochter, zie en luister: laat de koning
uw schoonheid begeren. De dochter van de
koning komt binnen in al haar sierlijkheid,
haar gewaad is van goud geweven.*

Assumpta est Maria (Solomon 6:10)

Assumpta est Maria in caelum: gaudent angeli,
laudantes benedicunt Dominum.

Gaudete et exultate, omnes recti corde,
quia hodie Maria virgo cum Christo regnat in
aeternum.

Quae est ista quae progreditur quasi aurora
consurgens, pulchra ut luna, electa ut sol,
terribilis ut castrorum acies ordinata?
Gaudete et exultate, omnes recti corde,
quia hodie Maria virgo cum Christo regnat in
aeternum.

*Maria is opgenomen ten hemel: de engelen
verheugen zich, zij prijzen en loven God.
Verheugt en juicht, jullie allen, want vandaag
heerst de maagd Maria voor eeuwig met
Christus.*

*Wie is zij die komt als de ontluikende morgen,
mooi als de maan, stralend als de zon,
afschrikwekkend als een leger in slagorde?
Verheugt en juicht, jullie allen, want vandaag
heerst de maagd Maria voor eeuwig met
Christus.*

Ad te levavi (Psalm 122: 1-4)

Ad te levavi oculos meos qui habitas in caelis.
Ecce, sicut oculi servorum in manibus
dominorum suorum, sicut oculi ancillae in
manibus dominae suae, ita oculi nostri ad
Dominum Deum nostrum donec misereatur
nostri.

Miserere nostri Domine, miserere nostri, quia
multum repleti sumus despectione.
Quia multum repleta est anima nostra:
opprobrium abundantibus et despectio
superbis.

*Ik sla mijn ogen op naar u, die in de hemel
troont. Zie, zoals de ogen van de dienaars
op de handen van hun meesters gericht zijn,
de ogen van de dienaressen op de handen
van hun meesteres, zo zijn onze ogen gericht
op de Heer onze God, tot hij zich over ons
ontfermt.*

*Heb medelijden met ons, Heer, heb
medelijden, want wij zijn vervuld met smaad.
Onze ziel is totaal verzadigd: de rijken
beschimpen ons en de pronkers verachten
ons.*

Exultate Deo (Psalm 81: 1-3)

Exultate Deo, adjutori nostro, jubilate Deo
Jacob.
Sumite psalmum et date tympanum,
psalterium jucundum cum cithara.
Buccinate in neomenia tuba, insigni die
solemnitatis vestrae.

*Verheugt u in God, onze redder, zingt de lof
van de God van Jacob.
Zingt een loflied en speelt op de tamboerijn,
het oorstrelende psalterium en de citer.
Blaast op de trompet bij nieuwe maan,
op uw stralende feestdag.*

Inimicitias ponam (Genesis 3:15)

Inimicitias ponam inter te et mulierem et
semen tuum et semen illius.

Sanctus uit Missa 'In illo tempore'

Sanctus, Sanctus, Sanctus, Dominus Deus
Sabaoth.
Pleni sunt coeli et terra gloria tua.
Osanna in excelsis.
Benedictus qui venit in nomine Domini.
Osanna in excelsis.

*Ik zal jou en de vrouw tot vijanden maken
en ook jouw kroost en het hare.*

*Heilig, heilig, heilig de Heer, de God van
de hemelse machten.
Hemel en aarde zijn vol van uw heerlijkheid.
Hosanna in de hoge.
Gezegend Hij die komt in de naam
van de Heer.
Hosanna in de hoge.*

Super flumina Babylonis (Psalm 137: 1-2)

Super flumina Babylonis illic sedimus et
flevimus, cum recordaremur Sion.
In salicibus in medio ejus suspendimus organa
nostra.

*Bij de stromen van Babylon zitten wij te
wenen, vervuld van herinnering aan Sion.
Onze instrumenten hebben we hier aan
de wilgen gehangen.*

Beatem me dicent (Lukas 1: 48-49)

Beatam me dicent omnes generationes.
Quia fecit mihi magna qui potens est.

*Alle generaties prijzen mij zalig.
Want de machtige heeft mij groot gemaakt.*

Agnus Dei uit Missa 'In illo tempore'

Agnus Dei, qui tollis peccata mundi, miserere
nobis.
Agnus Dei, qui tollis peccata mundi, dona
nobis pacem.

*Lam Gods, dat wegneemt de zonden
van de wereld, ontferm u over ons.
Lam Gods, dat wegneemt de zonden
van de wereld, geef ons de vrede.*

In de kijker

Marc Mauillon © Philippe Parent

Huelgas Ensemble

za 19.03.2011 / 20.00 / Concertzaal scène
Marc Mauillon & Pierre Hamon / Le Remède de Fortune

Bestaat er een remedie tegen de luimen van het lot? Dat vraagt Guillaume de Machaut zich af in zijn *Remède de Fortune*. Dit grootse gedicht is een staalkaart van alle vocale genres uit de 14e eeuw. In een ware tour de force nemen Marc Mauillon en Pierre Hamon ons mee op een innerlijke reis waaruit we – net als het hoofdpersonage – gelouterd zullen terugkeren.

wo 01.06.2011 / 20.00 / Concertzaal
Huelgas Ensemble / Notre Dame

Samen met de gotische gewelven van de Notre Damekathedraal bereikte de muziek in de late 12e eeuw ongekende hoogten. Zo staan de zangmeesters Leoninus en Perotinus geboekstaafd als de oudste bekende polyfoniecomponisten. Met zijn onovertroffen dynamiek reconstrueert het Huelgas Ensemble de monumentale muziek van de Ars Antiqua.

In het Concertgebouwcafé kunt u gezellig nagenieten met cultuurliefhebbers en mogelijk ontmoet u er ook de artiesten.

WWW.CONCERTGEBOUW.BE
+32 70 22 33 02
IN&UIT, 'T ZAND 34, BRUGGE

PROVINCIE
West-Vlaanderen

BRUGGE

FLUXYS

DeMorgen
een open geest heeft meer

Knack

Klara

SOBRA

focus • wtv